

Analysis of this lexical-and-semantic group shows that lexical units, fixed in Western-Podillian dialects are of common use and that is proved by lexicographical sources, but there are some words, which function only in dialects of Chemeryvtsi region. It is necessary to notice that used nominations are caused by form, kind of flour, method of product cooking, etc. In Western-Podillian dialects there are some nominating units, which are characterized by several phonetic and word-formative features.

Key words: Western-Podillian dialects, theme group of lexical units, lexical-and-semantic group, lexical unit, seme, products made of flour.

УДК 811.161.2'38:821. 161/2 Ш 1/7.08.

Г.В. Горох

МОВНІ ЗАСОБИ І СТИЛІСТИЧНІ ФІГУРИ У ТВОРЧОСТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА

У статті розглядаються мовні засоби і стилістичні фігури у творчості Т.Г.Шевченка, маловивчені і зовсім не досліджені аспекти мовнопоетичної творчості.

Ключові слова: ідеостиль, стилістичні фігури, мовні засоби, творчість Тараса Шевченка.

У мові Тараса Шевченка органічно злилися пісенний фольклор і усна оповідь, доповнені всім тим, що збереглося від давніх мов, уживаних у Київській Русі і в Україні. Шевченко надав літературній мові внутрішньої естетичної впорядкованості, збагативши народнорозмовну мову органічним уведенням у неї елементів з інших джерел і тим самим віддаливши мову літератури від побутової мови [1].

Мета статті – окреслити маловивчені або й зовсім не досліджені аспекти мовно-поетичної творчості Кобзаря, спираючись на характерні для неї стилістичні засоби та мовні фігури.

Численні історизми у творчості Тараса Шевченка засвідчують його добру обізнаність у галузі історії та побуту Давнього Риму (гладіатор, раб, тіара, кесар, терма), Давньої Греції (гетера, вісок тощо), Іудеї (фарисей, раавві, есей), а також Малої Азії, Близького Сходу, Єгипту, Європи (сарацин, фараон, трубадур, автодафе, чура та ін.). З добою козаччини пов'язані назви чинів військової ієрархії (гетьман, отаман, кошовий, полковник, есаул), військових структур (військо, табір, кіш, товариство, обоз), атрибутів влади (клейноди, булава, бунчук, знамено), зброї, військового спорядження (гаківниця, спис, ратище, байдак, панцир, намет).

Історизми в творах Тараса Шевченка, з одного боку, позначені піднесеністю, що поєднується з героїзацією, часом романтизованою гіперболізацією давніх подій: «У труби затрубили, У дзвони задзвонили, Вдарили з гармати, знаменами, Бунчугами гетьмана укрили» («У неділеньку у святую»), а з другого, – пройняті іронією, зневагою. Забарвлені гротесково: «Як цариця по Києву З нечосом ходила... У Межигорського Спаса Вночі запалила. І по Дніпру у золотій галері гуляла, На пожар той поглядала, Нишком усміхалась» («Невольник»).

Історизми у Шевченкових текстах виконують функцію відтворення, колориту минувшини, наприклад: «Допировали Хоробрі русичі той пир» (З предсвіта до вечора...), «Бряжчить шабля о шоломи, тріщать списи гартовані» (там само), «Потягли свої укуси З турками татари» («Заступила чорна хмара...»), «Дружина, отроки, народ Кругом його во златі сяють» («Царі»). Як лексичний художній засіб історизми розширюють функціональні можливості поетичного слова-образу й у шевченкових творах нерідко переростають на слова-символи [5].

Архаїзми традиційно використовуються в художній літературі для відтворення історичної реальності й тогочасної мови героїв, для надання мові урочистості, піднесеності, для характеристики негативних явищ як засіб створення іронії, сатири та сарказму. У поезії Шевченка різні художні функції виконують власне лексичні архаїзми: пря (спір), глаголи (слова, мова), вої (воїни), ланіти (шоки); лексико-словотвірні архаїзми: возлісся (узлісся), правдолюбіє (правдолюбність), телець (теля); лексико-фонетичні архаїзми: врата (ворота), враг (ворог), глава (голова), древо (дерево), злото (золото). Для збереження першоджерела у переспівах зі «Слова о полку Ігоревім» поет використовує лексичні та лексикословотвірні архаїзми, наприклад: «У Путивлі-граді вранці-рано», «– Полечу, – каже, – зигзицею», «Рукав бобровий омочу. Омю кров суху. Отру Глибокі тяжкі рани...», «На вої любії мої, на князя, ладо моє миле», «Моє веселіє укрив» («Плач Ярославни»). Як стилістичний засіб архаїзми у поезії Шевченка виконують різну роль – стилізаційну, характеризувальну, емотивно-еспресивну [2].

Біблеїзми підкреслюють урочистість, піднесеність розповіді або, навпаки, надають художньому викладу сатиричного чи іронічного забарвлення, служать передачі гротеску чи сарказму.

У творах Тараса Шевченка біблеїзми використовуються як для позитивних характеристик (чудотворець, великомученик, пророк Божий, ангел святий, присносуущий, всетворящий, всещедрий, всемудрий, пресвятий, пречистий), наприклад: «Де ж ти? Великомученице святий? Пророче Божий? Ти меж нами, Ти, присносуущий, всюди з нами Витаєш ангелом святим» («Мені здається, я не знаю...»), так і для увиразнення негативних, здебільшого саркастичних оцінок (суеслов, лицемір, фарисей, Іуда, Ірод та ін.): «Суєслови, лицеміри. Господом прокляті» («Кавказ») [4].

Шевченкові поетичні тексти багаті на біблійні оніми, серед них найменування напівлегендарних історичних осіб (Авраам, Мойсей, Ірод, Осія, Іов, Ієремія, Ісаїя), різні назви Богів (Яхве, Небесний Цар, Всеблагий, Пресвятий, Владика тощо). Переважну більшість біблеїзмів Шевченко переосмислює в позитивному, часто піднесеному плані. Усталений вираз на початку було Слово (від біблійного виразу «на початку було Слово, а Сло-

во в Бога, і Бог був Слово») поет пов'язує з роздумами про Божу природу поетичного слова, пісні та їхньої ролі в духовному відродженні людини: «Ну що б, здавалося, слова... Слова та голос – більш нічого, А серце б'ється – ожива, Як їх почує!.. Знать, од Бога і голос той і ті слова Ідуть меж люди!» («Ну що б, здавалося, слова...»). У своїх творах Тарас Шевченко використовує біблеїзм Страшний суд як символ Господньої кари за земні гріхи та вчинені злочини: «Мов з тісної домовини На той останній Страшний суд Мерці за правдою встають» («Сон») [4].

Біблеїзми у творчості Шевченка мотивовані як естетичною та етичною вартістю тексту Біблії, яку добре знав і художньо трансформував поет, так і змістом та стилістикою конкретного поетичного твору.

У художньому тексті антоніми виступають основою антитези, характерної для поезики Тараса Шевченка: «Одна-стара не здужає встати, А друга – молодая Дума погуляти!» («Меж скалами, неначе злодій...»).

У творах Шевченка частіше зустрічаються загальнономовні пари слів із контрастною протилежністю: «Все йде, все минає – і краю немає, Куди ж воно ділось? Відкіля взялось? І дурень, і мудрий нічого не знає» («Гайдамаки»). Поет творчо використовує синонімічні потенції однієї з лексем традиційної антонімічної пари, пор.: правда/кривда (неправда, брехня), живий/неживий (мертвий), талан/неталан (безталання), воля/неволя (кайдани), доля/недоля (горе), наприклад: «Страшно впасти у кайдани, Умирать в неволі; А ще гірше – спати, спати І спати на волі» («Минають дні, минають ночі...»); «По тім боці – моя доля, По цім боці – горе» («Тополя»).

Традиційну субстантивовану антонімічну пару багатий/убогий Шевченко увиразнює синонімом сирота: «Тече вода і на гору Багатому в хату» («Сова»). У деяких творах поета комплементарні антоніми виконують конструктивну композиційну роль: зелений/чорний (почорнілий), правда/неправда, слова/неслова, добрий/злий (лихий) («Давидові псалми»), сонце (правда)/тьма (неправда) («І тут, і всюди – скрізь погано...»), добре/лихе, зле («Три літа»).

Антоніми в поезії Тараса Шевченка – важливий стилістичний засіб, що увиразнює змістовий контраст поетичного вислову, частин тексту, ключових його елементів.

Евфемізми у Шевченковій поезії посідають помітне місце. Передусім це народнопоетичні назви дій: гуляти, погуляти (замість – бути у воєнному поході, воювати, битися з ворогом), гомоніти (замість – масово обурюватися, протестувати). Романтизуючи епоху козаччини, поет звертається до цієї групи евфемізмів, щоб надати висловленню відтінку піднесеності, динамічності, символізованої образності: «По Полісся Гонта бенкетує» («Гайдамаки»). Евфемізми-повтори виконують виразну композиційну функцію, як у розділі «Треті півні» з поеми «Гайдамаки»: «гомоніла Україна, довго гомоніла...».

Народні евфемізми-перифрази Шевченко не лише широко використовує, а й художньо переосмислює, зокрема евфемізми зі значенням «умерти, бути похованим» – закрити очі, перейти на той світ, піти з цього світа (в землю), в яму перейти (лягти), скласти руки, лягти (піти, закопатися) в землю, покритися землею, Богу душу оддати (послати), наприклад: «Закрий, серце, очі» («Чого мені тяжко, чого мені нудно...»), «А до неживого в яму б лягла» («Причинна»).

У Шевченкових творах трапляються також широковживані в народі й трансформовані поетом евфемізми-перифрази та евфемізовані фразеологізми дівоча слава (цнотливість, незайманість), шанувати себе, шануватися (берегти [дівочу] честь), ходити матір'ю (бути вагітною), як мати родила (голий), пустити на грище (зробити повією), з торбами ходити, Христа ради просити (жебрати, старцювати), нема (не стало) на світі (померти), зігнати зі світа (довести до смерті, згубити), наприклад: «Нехай на ту дівочу славу Та щирим серцем нелукаво, Хоть раз, сердею, соблюди» («Н.Т.») [1].

Евфемізми в творах Тараса Шевченка мають здебільшого соціальний характер. На їх використанні виразно позначилися фольклорні традиції поетичного інакомовлення, регульовані приписами народної моралі.

Гіпербола у творах Шевченка має в своїй основі ознаки кількості: «Ріками сльози розлили, А кров морями» («Мені здається, я не знаю...»), розміру: «Стоїть в селі Суботові На горі високій Домовина України, Широка, глибока» («Великий льох»), характеру дії: «Смілянщина кров'ю підпливає» («Гайдамаки») тощо. Серед гіпербол у творах Шевченка найтиповішими є: гіпербола-метафора: «Ляхи були, усе взяли, Кров повипивали!.. А москалі і світ Божий В пута закували». – «Невольник», гіпербола-порівняння («Дніпр широкий-море», «могили-гори». – «Думи мої, думи мої...», 1840); гіпербола-метонімія («Отак німота запалила високу хату». – «Єретик»); гіпербола-персоніфікація («Реве гарматами Скутара». – «Гамалія»).

За допомогою гіперболи Шевченко змальовує страждання всіх потерпілих від загарбницької війни російського царизму на Кавказі. Їхніх сліз «не ріки-море розлилось, огненне море». Метафора-гіпербола не лише кількісно перебільшує зовнішній вияв страждання, а й надає образу величезної почуттєвої напруги.

Стилістичну фігуру, якою є гіпербола, можна вважати важливим і продуктивним елементом Шевченкової поезики.

Характерною особливістю епітетів є те, що вони набирають ознак інших тропів. Т. Шевченко в «Кавказі» характеризує політику царизму різними за естетичною сутністю означеннями:

Отам-то милостивії ми
Ненагодовану і голу
Застукали сердешну волю
Та й цькуємо.

Епітет милостивії пронизаний іронією, утвореною інтонацією; ненагодована і гола воля – персоніфіковані епітети і сердешна воля – метафоричне означення.

У «Гайдамаках» Шевченка яскравим образом «гомоніла Україна» дієсловом-метафорою характеризується масштабність, резонансність «коліївщини».

Шевченко олюднів свої вірші («В Україну ідуть діти»); поняття батьківщина як політичне поет втілює в образ матері, яка оцінює історичну діяльність народу гетьмана Хмельницького і так званих перевертнів («Розрита имогила»).

У Шевченка, як і в народній творчості, живою істотою – співрозмовником стає абстрактне поняття доля. У фольклорі вона є образом з постійним змістом, уособленням несприятливих соціальних чи побутових обставин, з яких ліричний герой не знаходить виходу:

Ой піди ж ти, моя доле, в морі утопись,
Ф й до мене молодого повік не вернися.

У Шевченка доля – це життєвий шлях, обраний ним самим, тому розмова з нею йде довірлива, самокритична, без скарги:

... у нас нема
Зерна неправди за собою.
Ходімо даліше, даліше слава,
А слава заповідь моя.

Художній засіб перифраз послуговував Шевченкові для характеристики Марка Вовчка і взаємин між ними. Він називає першого прозаїка-реаліста «кротким пророком і обличителем жестоких людей неситих». «Моя ти, зоренько, святая! Моя ти сило молодая!», «Пророче наш! Моя ти, доне!». Поет досягає перифразом емоційності в характеристиці багатогранних внутрішніх зв'язків (спадкоємних, творчих, психологічних) між ним і молодим прозаїком. Т.Шевченко висловом «світить, сяє білолиций» вказує, що ніч місячна, а народна пісня «Кроковее колесо вище тину стояло» містить образну вказівку на пору сонячного дня.

Шевченко в поемі «Кавказ» використовує іронію, зображуючи колонізаторську політику російського царизму як полювання на людей, на їхню волю, завершує картину прославлянням виконавців та організаторів війни:

Слава! Слава!
Хортам, і гончим, і псарям,
І нашим батюшкам-царям
Слава?

Слова слава набирає протилежного змісту (ганьба і тому, що кровопролиття не є благородною справою, і тому що слово царям поставлене в один ряд з хортами, гончими і псарями).

Т.Г. Шевченко широко використовує тавтологічні й синонімічні їм звороти народнопоетичного та народно-розмовного характеру. До тавтології вдається поет з метою посилення певних якостей, властивостей, станів, підкреслення незвичайності чого-небудь: «Думав сам себе зарізати... І зарізав би, та Диво, Диво дивне сталось» («Варнак»).

Поетична творчість Т.Шевченка багата на повтори, основна функція яких полягає в художньому увиразненні поетичної мови, посиленні її експресивно-зображувальних властивостей. Це повтори фольклорного типу, зокрема парні, ритмічні, ампліфіковані пісенні повтори, наприклад: «Грає синє море, грає серце козацьке, А думка говорить» («Думка – тече вода в синє море...»), «Плавай, плавай, лебедонько! По синьому морю – Рос-ти, рости, тополенько! Все вгору та вгору!» («Тополя»).

У творах Шевченка повтори виступають також стилістичним засобом посилення драматизму, часто трагізму зображуваного: «І в'яне, сохне, гине, гине Твоя єдина дитина, твоя Мариночка» («Неначе цвяшок, в серці вбитий...»).

Шевченко в поемі «Неофіти», зображуючи царювання Миколи II, поєднує алегорію з алюзією. Алегоричним є образ неофітів (борців проти російського самодержавства). А з алюзії починається перший розділ поеми, в якому автор запевняє читача:

Не в нашім краю, Богу милім,
Не за гетьманів і царів,
А в римській ідолоській землі
Се беззаконіє творилось.
Либонь за Декія царя?
Чи за Нерона сподаря?
Сказать запевне не зумію.
Нехай за Нерона.
Росії
Тоді й на світі не було.

У поетичній творчості Шевченка градація виконує найрізноманітніші функції. За її допомогою поет створює драматичні образи й картини народного життя, змальовує динамічні картини природи, що відтіняють відповідні настрої героїв: «Реве, стогне хуртовина, Котить, верне полем» («Катерина»). Градація в поезії Шевченка посилює експресію авторського вислову, увиразнює його ритміку, демонструє багатство поетичного словника [6].

Шляхом ампліфікованого звуковідтворення замикається цілісний звуковий ряд, що увиразнює соціальні й психологічні характеристики: «Багатого губатого дівчина шанує» («Думка – Тяжко-важко в світі жити...»).

Ампліфікація пестливих словоформ розкриває багатства національної мовної ритмомелодики, з одного боку, і тонку ліричну природу української душі, – з другого: «Неборак як голуб з нею, З безталанною своєю. Од зіроньки до зіроньки Сидять собі у вдівоньки» («Хустина»). Поетична мова автора рясніє риторичними ампліфікованими конструкціями різного інтонаційного і семантичного наповнення: питаннями-розпачами: «Нащо мені чорні брови, Нащо карі очі, Нащо літа молодії, Веселі, дівочі?» («Думка – Тяжко-важко в світі жити...»); питаннями-співчуттями: «Де ж Катрусю пригорнула: Чи в лісі, чи в хаті? Чи на полі під копою Сина забавляє. Чи в діброві з-під колоди Вовка виглядає?» («Катерина»).

Розмаїття ампліфікованих структур у поетичній творчості Кобзаря свідчить про великі потенційні можливості цієї стилістичної фігури.

Т.Г. Шевченко у своїй поетичній творчості вдається до контекстуального еліпсу передусім до опущення головних членів речення. Нанизування безпідметових конструкцій ущільнює зміст поетичного вислову, наприклад: «З того часу титарівні щось таки сталося! Додому плачучи прийшла, І спати плачучи лягла, І не вечеряла!.. Не спала, Яка лягла, така і встала, Мов одуріла!» («Титарівна»). Тарас Шевченко часто опускає присудок перед прямою мовою, зазвичай дієслова мовлення: казати, говорити, кричати, викукувати тощо, наприклад: «Оксана в двері: «Вбили, вбили! Та й пада крижем»» («Гайдамаки»).

Розмаїття стилістики шевченківської поетичної творчості підтверджує усталену в науці думку про її народні витoki. Мовні образи, здебільшого фольклорні в своїй основі, зазнають майстерного авторського опрацювання і стають на диво неповторними, воістину – індивідуальними і водночас справді класичними [6].

Шевченківська мовна творчість невичерпна у своїх функціональних виявах і взаємозв'язках мовних рівнів. Вона відзначається складним, але чітко організованим переплетінням численних лінгвостилістичних засобів, виявлення яких дає змогу глибше пізнати творчу індивідуальність поета.

Список використаних джерел

1. Ващенко В.С. Мова Тараса Шевченка. / В.С. Ващенко. – Х., 1963. – С.15-21.
2. До питання про джерела архаїзмів у мові творів Тараса Шевченка / О. Дзига // Українська мова і література в школі. – 1961. – №5. – С.34-35.
3. Жайворонко Н.В. Українська етнолінгвістика: Нариси: Навч. пос. для студентів вищих навч. закладів. / Н.В. Жайворонко. – К.: Довіра. 2007. – С. 205-210.
4. Журба І.Я. Стилістичні функції біблійних образів у поезії Т.Г. Шевченка. / І.Я. Журба. – К., 1964. – С. 22-29.
5. Русанівський В.М. Історична лексика в поезії Т. Шевченка / В.М. Русанівський // Мовознавство. – 1991. – №4.
6. Русанівський В.М. Із Уманщини і з усієї України (народнорозмовне джерело мови Т. Шевченка) / В.М. Русанівський // Мовознавство. – 1999. – №2-3. – С.3.
7. Стебельська А. Метафора Шевченкового гніву / А. Стебельська //Збірник наукових праць Канадського НТШ. – Торонто, 1993.

Summary

The article deals with insufficiently known and researched aspects of Shevchenko's linguo-poetic legacy, based on the specific for it devices and linguistic figures.

Numerous historicisms in the Shevchenko's legacy testify his competence in the branch of history and mode of life of Ancient Rome, Greece and Judea.

Historicisms in the Shevchenko's legacy are depicted with enthusiasm connected with heroism sometimes exaggeration of the old times.

Archaisms are conventionally used in the fiction in order to restore a historical reality and language of the heroes of those times; to give the language solemnity and inspiration; to characterize negative phenomena as the device for making an irony, satire and sarcasm.

Lexical archaisms proper carry out various figurative functions in the Shevchenko's lyrics.

Biblical expressions underline the solemnity, an inspiration of the narration or on the contrary shape a fiction narration with satirical or ironical colouring, serve for referring of grotesque or sarcasm. Biblical expressions are used for positive connotations in the works of the poet.

Shevchenko's biblical texts are full of biblical names of half-legendary historical personalities as Abraham, Moses, Herod; different names of gods such as Jahve, Heaven Lord, the Blessed.

Biblical expressions in Shevchenko's works are reasoned with both aesthetically acceptable validity of the Bible text (which the poet learnt thoroughly and transformed in a figurative way) and with the stylistics of the particular poetic work.

Poetic works by genius Shevchenko are rich with repetitions, the function of which concludes in figurative variety of the poetic language and reinforcement its expressive and emotional qualities.

Gradation strengthens an expression of the author's style, verifies its rhythm system, and demonstrates a profusion of the poetic vocabulary.

Key words: *ideostyle, linguistic and the stylistic devices, the Shevchenko's legacy.*